

KATARZYNA BELNIAK

Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II
Instytut Psychologii
20-950 Lublin, Al. Raławickie 14
e-mail: kasia.wilkolek@gmail.com

POCZUCIE KONTROLI U SPRAWCÓW PRZESTĘPSTW AGRESYWNYCH

Abstrakt. Głównym celem badania było ustalenie, jakim poczuciem kontroli charakteryzują się sprawcy przestępstw agresywnych. Założono, że zewnętrznym poczuciem lokalizacji kontroli charakteryzują się sprawcy czynów agresywnych. Poczucie przypadkowości zdarzeń jest wyższe u skazanych za przestępstwa z użyciem przemocy, którzy również cechują się mniejszym poczuciem kontroli nad zdarzeniami i brakiem własnej sprawczości. Dla zweryfikowania tezy przebadano 140 mężczyzn osadzonych w zakładzie karnym przy pomocy skali I-E J. B. Rottera oraz Kwestionariusza Przystosowania Osobistego I. Niewiadomskiej, M. Kalinowskiego, A. Majcherczyk. Badaną grupę stanowiło 69 skazanych za czyny agresywne i 71 nieagresywne. Zaprezentowane w artykule rezultaty badań pokazują, że warunki, w których znajdowali się skazani, wpłynęły na ujawnienie się zewnętrznego poczucia kontroli, czego wynikiem jest przeświadczenie, że oni sami i ich otoczenie zależy od innych (Berne, 1998). Osadzeni agresywni i nieagresywni charakteryzują się podobnym odczuciem przypadkowości zdarzeń oraz brakiem kontroli nad nimi, różnicuje ich tylko poczucie braku własnej sprawczości.

Słowa kluczowe: skazani, osadzeni, przestępstwo, agresja, lokalizacja kontroli.

1. WPROWADZENIE

W wyniku zachowań przestępczych, jak donoszą mass media w Polsce, więzienia przeludniają się. Średnia wieku osadzonych jest również coraz niższa, a brutalność, bezwzględność większa. Wyznacza to jakość wdrażanych programów resocjalizacyjnych. Na podstawie literatury można wysnuć wniosek, że osoby, które wytworzyły sobie wewnętrzne poczucie kontroli, mają większe szanse na to, aby nie powrócić do przestępczości (Kozielecki, 1980).

Koncepcja wewnętrznego i zewnętrznego poczucia kontroli stworzona została w latach 60. przez J. B. Rottera jako jedna z teorii społecznego uczenia się i ma swoje korzenie w teorii warunkowania sprawczego (Gliszczyńska, 1990). Według niego

poczucie umiejscowienia kontroli oznacza stopień, w jakim ludzie spostrzegają wyniki swoich działań jako zdeterminowane przez nich samych lub przeciwnie – jako zdeterminowane przez przypadek albo okoliczności zewnętrzne (Wosińska, 2004).

Wewnętrzne poczucie kontroli należy rozumieć w kategoriach własnego działania, własnej skuteczności, możliwości sterowania rzeczywistością, która zależy od działalności podmiotu. Natomiast zewnętrzne poczucie kontroli łączy się z postrzeganiem świata, rzeczywistości jako splotu szczęśliwych wydarzeń lub innych czynników zewnętrznych, które nie są wynikiem działania danej osoby (Rakowska, 2005).

Istnieją pewne czynniki, które determinują ukształtowanie u osoby jednego z biegunów poczucia kontroli. Kształtuje się ono dość wcześnie w rozwoju dziecka i jest powiązane z rozwojem poznawczym oraz ze wzrostem społeczno-emocjonalnym (Szmigielska, 1998; Szymanowski, 1989). Poczuciu zewnętrznej kontroli sprzyja m.in.: rygorizm, zmienność wymagań, wychowanie autokratyczne, sprzecznosc w metodach wychowawczych stosowanych u rodziców (Sęk, 1991). Natomiast wewnętrzne poczucie kontroli kształtuje się na bazie wychowania demokratycznego, zezwoleniu na dokonywanie wyboru, podejmowanie przez dziecko samodzielnie decyzji. Zewnętrzne poczucie kontroli wiąże się często z chęcią uniknięcia zagrożenia i połączone jest z niską samooceną, brakiem wiary we własne możliwości (Gliszczyńska, 1990).

Koncepcja poczucia umiejscowienia kontroli znajduje odzwierciedlenie w sposobie funkcjonowania osób osadzonych. Przekonanie o zewnątrzsterowności występuje u skazanych, co można wytłumaczyć tym, iż osoby te w zakładzie karnym są przez dłuższy czas poddawane pewnym nakazom, a więc skłaniane do dostosowania się do panującego systemu kontroli (Sęk, 1991). Uważają, że to, co ich spotyka, nie zależy od nich i od ich działań. Nie mają poczucia odpowiedzialności za skutki własnego postępowania, twierdząc, że znajdują się one pod kontrolą różnych sił zewnętrznych. Dominuje wśród nich obawa przed tym, co się wydarzy. Prezentują postawę zdecydowanie fatalistyczną (Kasprowicz, Kurzypp-Wojnarska 1990). Skazani zewnątrzsterowni mają niższą samoocenę i większą niezgodność między „ja realnym” a „ja idealnym” niż wewnątrzsterowni. W sytuacjach problemowych nie radzą sobie dobrze oraz nie wierzą w pokonanie przeszkód, co dowodzi im ich małych możliwości. Osadzeni są bardziej podatni na manipulację i zmianę swoich poglądów. Stronią od wszelkich społecznych aktywności i nie starają się determinować decyzji innych ludzi. Przejawiają więcej symptomów niedostosowania emocjonalnego i wyższy poziom lęku niż osoby z wewnętrznym poczuciem kontroli.

Osadzeni wewnątrzsterowni w sytuacjach niepowodzenia są zdolni do nadmiernego oskarżania się, natomiast w przypadku sukcesu mogą przedstawiać się w nazbyt pozytywny sposób. Nie lubią sytuacji, w których kontrola pozostaje poza ich zasięgiem, dlatego też walczą o jej przywrócenie często za pomocą zachowań agresywnych, gdyż to pozwala potwierdzić ich kontrolę (Sęk, 1991).

Brak wewnętrznego poczucia kontroli u skazanych zdecydowanie negatywnie działa na sposób ich funkcjonowania, gdyż następuje u nich zaburzenie systemu sprzężenia zwrotnego. Na podstawie zewnętrznej informacji, spostrzeżeń oraz określonych wartości i przekonań, doświadczeń i wiedzy wytwarzają się u osoby określone strategie działań oraz własne koncepcje życia (Berne, 1998). W związku z tym taka osoba jest zahamowana, gdy chodzi o wyrażanie uczuć oraz ich określanie. Nie potrafi również przewidzieć konsekwencji i rezultatów swoich zachowań, co może znacznie wpłynąć na brutalizację jej postępowania i coraz większą liczbę czynów popełnianych z użyciem agresji (Kuć, Niewiadomska 2004).

Agresja, będąca podstawą dokonywania przestępstw z jej użyciem, jest definiowana z uwzględnieniem czterech kryteriów. Umożliwiają one zaliczenie działania do konkretnej klasy zachowań, które powodują szkodę. Pierwsze z nich to występowanie komponenty emocjonalnej w postępowaniu (niechęć, złość, gniew). Kolejne kryterium to intencjonalność czynienia szkody, kierowanie się motywem powodowania zła, wyrządzania krzywdy przedmiotowi działania. Trzecie i czwarte kryterium jest związane ze spowodowaniem konkretnych konsekwencji zachowań, np. efektem działania w postaci cierpienia oraz modyfikującym wpływem kontekstu społecznego zachowania (Wolińska, 2004). Nie zawsze rozpatruje się wymienione kryteria razem; przeważnie akcentuje się tylko wybrane ich aspekty.

Agresja, najprościej rzecz ujmując, to zachowanie, które prowadzi do krzywdzenia, wyrządzania szkody innym osobom (Heitzman, 2002). Jest ona skierowana ku konkretnemu obiektowi lub sytuacji.

Według Szewczuk (1985), agresja niezależnie od przyczyn ją warunkujących i wyzwalających, jest definiowana jako wszelkie działanie, którego celem jest wyrządzenie krzywdy fizycznej lub psychicznej, rzeczywistej lub symbolicznej jakiejś osobie lub czemuś, co ją zastępuje. Baron i Richardson zaproponowali użycie omawianego terminu do opisanja każdej formy zachowania, której celem jest wyrządzenie szkody innej żywej istocie lub spowodowanie obrażeń (Krahe, 2005).

Częste przejawy agresji opisuje się za pomocą pojęcia „agresywność”, określającego stałą właściwość indywidualną człowieka, natomiast do podstawowych kryteriów klasyfikowania jednostki jako agresywnej należą: wysoka częstotliwość oraz pokaźna liczba zachowań wywołujących szkody, duża intensywność, a jednocześnie nieadekwatność reakcji agresywnych, nieumiejętne kontrolowanie takich reakcji, czyli brak lub nadmierna kontrola (Bielska, 2005). O agresywności stanowią czynniki społeczne, biologiczne lub związane ze społecznym uczeniem się. W rozumieniu tego pojęcia widoczne są pewne rozbieżności. Według Busa (1961) jest to nawyk do atakowania, zdaniem Berkowitza (1962) to wyuczona gotowość do reagowania złością. Frączek (1975) natomiast opisuje agresywność w kategoriach struktury psychicznej, jako szczególny rodzaj właściwości przypisywanych ludziom, charakteryzujący się powtarzalnością przejawów. Poszukiwana jest stała organizacja wewnętrzna regulująca i odpowiedzialna za reje-

strowane przejawy zewnętrzne, występuje specyfika sposobów wyrażania agresji u poszczególnych osób (Kosewski, 1977).

M. Choynowski (1998) definiuje zachowania agresywne jako określone skłonności osobowościowe, które w praktyce wyzwalają agresję. Autor zwrócił uwagę na mściwość, oznaczającą skłonność do pamiętania przez dłuższy czas doznanych krzywd oraz gniew, który – jako skłonność do przeżywania silnych uczuć – prowadzi do kłótni czy bójki. Wspomina także o negatywizmie, prowadzącym do przeciwstawiania się innym, odmawiania współpracy, robienia tego, co się chce wbrew opinii innych. Prowadzi to do upartego odrzucania rad, próśb otoczenia oraz nienawiści, co wiąże się ze skłonnością do odczuwania odrazy i złości do ludzi.

Skazańców charakteryzuje kłamstwo, co utrwala nawyk do mówienia nieprawdy i oszukiwania (Choynowski, 1998). Przemoc u nich może zawierać się w tendencjach pantomimicznych, jako tendencja do okazywania uczuć agresywnych nie poprzez atak fizyczny czy werbalny, ale poprzez język ciała (Jędrzejewski, 2001).

2. PROBLEMY I HIPOTEZY BADAWCZE

Analizę zagadnienia poczucia kontroli u sprawców przestępstw agresywnych rozpoczęto od próby odpowiedzenia na pytanie: jakim poczuciem kontroli charakteryzują się sprawcy przestępstw agresywnych?

W ramach tego pytania badawczego postawiono następujące pytania badawcze:

- 1) czy sprawcy czynów agresywnych charakteryzują się zewnętrznym poczuciem kontroli?
- 2) czy poczucie przypadkowości zdarzeń jest wyższe u skazanych za przestępstwa z użyciem przemocy?
- 3) czy osadzeni za czyny agresywne cechują się mniejszym poczuciem kontroli nad zdarzeniami?
- 4) czy u skazanych za czyny z użyciem przemocy występuje brak własnej sprawczości?

3. METODA

Dla zweryfikowania postawionych hipotez i udzielenia odpowiedzi na pytanie badawcze wykorzystano dwie metody typu papier – ołówek:

- Kwestionariusz Przystosowania Osobistego,
- skalę I-E J. B. Rottera.

Każda grupa została przebadana dwiema metodami, a czynnikiem decydującym o tym, jaka metoda została użyta, było uczestnictwo w więziennej terapii uzależnień. Badanie zostało przeprowadzone w przyzakładowych świetlicach,

w małych 10-osobowych grupach, trwało 30 minut i miało charakter dobrowolny oraz anonimowy.

Kwestionariusz Przystosowania Osobistego (KPO), którego autorami są I. Niewiadomska, M. Kalinowski, A. Majcherczyk, koncentruje się na wielu aspektach funkcjonowania osób odbywających terapię uzależnień w zakładzie karnym. W kwestionariuszu zostało wyodrębnionych dziewięć części, które dotyczą:

- 1) statusu społecznego osób przed osadzeniem,
- 2) używania substancji psychoaktywnych przed pobytem w zakładzie karnym,
- 3) stanu zdrowia przed pobytem w zakładzie karnym,
- 4) występowania problemów przed pobytem w zakładzie karnym,
- 5) osiągnięcia sukcesów przed pobytem w zakładzie karnym,
- 6) otrzymywania pomocy przed pobytem w zakładzie karnym,
- 7) podejmowanych form leczenia uzależnienia przed pobytem w zakładzie karnym,
- 8) oceny terapii uzależnień w zakładzie karnym,
- 9) uczestnictwa we wspólnocie anonimowych alkoholików.

Pierwsza część kwestionariusza polega na zakreśleniu cyfry najlepiej określającej częstotliwość używania każdej z 12 rodzajów wymienionych substancji psychoaktywnych: 1 – nigdy, 2 – bardzo rzadko, 3 – czasami, 4 – często, 5 – bardzo często. Wskaźnik nasilenia konsumpcji środków uzależniających stanowi wynik zsumowania częstotliwości przyjmowania poszczególnych substancji. Jego wartość jest określona w granicach 12–65 punktów. Również w tej części znajdują się dwa pytania dotyczące okresu abstynencji. W tym wypadku badany zaznacza jedną odpowiedź: nie, tak, jeden raz, dwa razy, kilka razy. Ma też odpowiedzieć na pytania: kiedy?, jak długo?, z jakiego powodu?

Druga część zawiera 31 przypadłości fizycznych i psychicznych. Badany ma zakreślić cyfrę zgodną z nasileniem jej występowania w odniesieniu do swojej osoby (1 – nigdy, 2 – bardzo rzadko, 3 – czasami, 4 – często, 5 – bardzo często). Wartość tych pytań jest określona w granicach 31–155 punktów. Podobnie jak w poprzedniej części, dodatkowo są tu zawarte dwa pytania dotyczące samouszkodzeń oraz prób samobójczych przed pobytem w zakładzie karnym. Badany ma za zadanie zaznaczyć odpowiednią dla siebie odpowiedź: nie, tak, jeden raz, dwa razy, kilka razy i w przypadku pytania dotyczącego samouszkodzenia – regularnie.

Kolejna część skali KPO prezentuje osiem rodzajów problemów mogących wystąpić u skazanych przed odbyciem kary. Odpowiedź, tak jak w części 1 i 2, polega na zaznaczeniu odpowiedniej cyfry oznaczającej nasilenie danego problemu (1 – nigdy, 2 – bardzo rzadko, 3 – czasami, 4 – często, 5 – bardzo często). Wartość tych pytań jest określona w granicach 8–40 punktów.

Czwarta część zawiera 5 rodzajów sukcesów, które osoba odnosiła przed odbyciem kary. Nasilenie ich występowania określane jest, jak w poprzednich częściach, za pomocą cyfr (1 – nigdy, 2 – bardzo rzadko, 3 – czasami, 4 – często, 5 – bardzo często). Wartość tej części określona jest w granicach 5–25 punktów.

Kolejna część prezentuje 19 różnych osób bądź instytucji, które pomagały skazanemu przed odbywaniem kary pozbawienia wolności. Sposób zaznaczenia odpowiedzi jest analogiczny jak w poprzednich częściach – za pomocą cyfr, którym przyporządkowane są wyżej wymienione odpowiedzi. Wartość tej części określona jest w granicach 19–95 punktów.

Część szоста dotyczy formy terapii, w jakiej uczestniczył więzień przed odbywaniem kary. W przypadku tego pytania odpowiedź polega na zaznaczeniu odpowiedzi „tak” lub „nie”.

Przedostatnią część metody można podzielić na dwie grupy pytań:

1) ocena terapii, w której badany obecnie uczestniczy; może w tym wypadku zaznaczyć odpowiedź: bardzo pozytywnie, pozytywnie, trudno powiedzieć, negatywnie, bardzo negatywnie,

2) cztery pytania, na które badany ma odpowiedzieć samodzielnie.

Powyższe pytania dotyczą uzasadnienia oceny terapii, wymienienia najbardziej i najmniej pożytecznych jej elementów oraz tego, co skazany chciałby do niej ewentualnie wprowadzić.

Ostatnia część kwestionariusza jest poświęcona wspólnocie Anonimowych Alkoholików. Składa się z pięciu pytań. Trzy spośród nich odnoszą się do uczestnictwa w mitingach AA przed i w trakcie pobytu w zakładzie karnym oraz pełnienia funkcji sponsora w AA. W tym wypadku należy zaznaczyć odpowiedź właściwą w odniesieniu do swojej osoby, czyli „tak” lub „nie”. Pozostałe dwa pytania dotyczą charakteru uczestnictwa w mitingach AA przed osadzeniem i po nim, a badany ma zakreślić jedną z pięciu odpowiedzi, która pasuje do jego sytuacji: sporadycznie, regularnie, częściej niż raz w tygodniu, jeden raz w tygodniu, rzadziej niż raz w tygodniu.

Jeśli chodzi o wartość psychometryczną polskiej adaptacji kwestionariusza, to rzetelność skali mierzona metodą test – retest w okresie 14 dni wykazała, iż współczynniki korelacji dla poszczególnych części metody wahały się od 0,68 do 0,98. Współczynniki zgodności wewnętrznej α -Cronbacha, obliczone na grupie 109 pacjentów uzależnionych od substancji psychoaktywnych, wynosiły: 0,86 dla skali zdrowia fizycznego, 0,89 dla skali odnoszącej się do stanu psychicznego.

W badaniach została wykorzystana również skala I-E J. B. Rottera opracowana przez Ł. Drwala. Składa się ona z 29 par zdań z wymuszonym wyborem. Badany wybiera te alternatywy, które uważa za bardziej prawdziwe i bliższe jego własnym poglądom. Wynik oblicza się dla 23 pozycji, pozostałych 6 to buforowe pary zdań, wprowadzone po to, by cel kwestionariusza był mniej czytelny dla badanych. Za wybranie alternatywy świadczącej o poczuciu kontroli zewnętrznej badany otrzymuje jeden punkt, może więc uzyskać w całej skali od 0 do 23 punktów. Wysoki wynik wskazuje na poczucie kontroli zewnętrznej, niski – wewnętrznej. Współczynniki rzetelności skali I-E uzyskane w amerykańskich badaniach prowadzonych na uczniach szkół średnich, studentach, więźniach i pacjentach psychiatrycznych są zadowalające. Współczynniki równoważności międzypółkwo-

wej wynoszą 0,65 i 0,79, zgodności wewnętrznej od 0,69 do 0,79, stabilności bezwzględnej od 0,43 do 0,84 przy odstępach między badaniami do dwóch miesięcy, a 0,72 przy odstępnie jednego roku. R. Drwał stosował skalę I-E w dwóch grupach studenckich dwukrotnie w odstępnie trzech tygodni (N = 36) i trzech miesięcy (N = 28), uzyskując współczynniki stabilności bezwzględnej (tab. 1).

Tabela 1. Macierz rotowanych składowych uzyskana metodą rotacji – Varimax z normalizacją Kaisera w Skali I-E Rottera uzyskana na grupie 140 osób badanych

Item skali I-E	Składowa wymiarów poczucia kontroli		
	czynnik I	czynnik II	czynnik III
p2a	-,246	,015	,397
p3b	-,016	,329	-,021
p4b	-,016	,521	,090
p5b	,630	,031	,065
p6a	-,309	-,297	,160
p7a	,289	-,369	,227
p9a	-,369	-,044	,375
p10b	,440	-,015	-,041
p11b	,396	,203	-,061
p12b	,143	,384	,454
p13b	,150	,507	-,022
p15b	,288	,043	,016
p16a	-,288	-,065	-,178
p17a	-,028	-,566	,258
p18a	-,169	-,322	,004
p20a	,009	-,174	,335
p21a	-,011	-,097	,472
p22b	,058	,454	,434
p23a	-,620	-,020	,335
p25a	-,092	-,395	,078
p26b	,495	-,031	,360
p28b	,371	,280	,375
p29a	,114	-,314	,445

Źródło: badania własne.

W celu poszerzenia materiału do analizy problemu badawczego na podstawie analizy czynnikowej wyników uzyskanych przez osoby badane w skali I-E Rottera wyodrębnione zostały trzy wymiary:

1) poczucie przypadkowości zdarzeń (czynnik I) – oznacza, że badany nie ma wpływu na zdarzenia, sytuacje występujące wokół niego; są one przypadkowe, należy je zaakceptować w niezmienionej formie,

2) poczucie braku kontroli nad zdarzeniami (czynnik II) – jest to odczucie braku sensu w podejmowaniu działań, gdyż zamierzony cel rzadko zostaje osiągnięty; badany nie ma kontroli nad tym, co się wokół niego dzieje;

3) poczucie braku własnej sprawczości (czynnik III) – oznacza wpływ czynników zewnętrznych na funkcjonowanie badanego oraz poddanie się losowi, jak również brak wiary we własne umiejętności.

3. CHARAKTERYSTYKA OSÓB BADANYCH

W badaniu wzięło udział 140 mężczyzn osadzonych z zakładzie karnym, którzy zostali podzieleni na dwie grupy badanych. W skład pierwszej grupy weszło 69 mężczyzn, którzy odbywali karę pozbawienia wolności za dokonanie czynów z użyciem przemocy (31 osób przebadanych w więzieniu w Warszawie i 38 w Rzeszowie). Drugą grupę stanowiło 71 osadzonych za czyny nieagresywne (49 osób przebadanych w zakładzie karnym w Warszawie i 22 w Rzeszowie). Najmniej liczną grupę stanowili mężczyźni powyżej 60. roku życia (3% skazanych za przestępstwa agresywne, 1% za nieagresywne), co wskazuje na niski odsetek osób skazanych w tym wieku populacji. W przypadku osób osadzonych za czyny agresywne najliczniejszą grupę stanowili mężczyźni w wieku 30–39 lat (41%), a w przypadku nieagresywnych 20–29 lat (39%), co wskazuje na duży stopień ryzyka odbywania kary pozbawienia wolności w tych przedziałach wiekowych.

Najliczniejszą grupę osadzonych stanowiły osoby będące kawalerami (70% osób skazanych za przestępstwa agresywne, 68% nieagresywne), co może świadczyć, że borykają się one z trudnościami w ustabilizowaniu życia osobistego i nie posiadają żadnych zobowiązań, co również decyduje o łatwości wchodzenia w konflikt z prawem i niezastanawianiu się nad konsekwencjami. Najmniej jest wdowców (1% sprawcy agresywni, 0% nieagresywni).

Rozpatrując wykształcenie, najliczniejszą grupę stanowili osadzeni z wykształceniem podstawowym (54% agresorów) i zawodowym (49% nieagresywnych) oraz bezrobotnych (41% osadzonych agresywnych) i pracujących dorywczo (35% osadzonych nieagresywnych). Może to uzasadniać fakt, iż częste konflikty z prawem i niski poziom wykształcenia nie sprzyja w znalezieniu pracy i stałego źródła dochodów.

Znaczny odsetek osób badanych zamieszkiwał w dużych miastach (38% sprawców agresywnych, 32% nieagresywnych), co może determinować negatywny skutek aglomeracji miejskich. W dużych miastach obserwuje się nasilenie grup przestępczych. Najmniej osób deklaroowało jako miejsce zamieszkania małe miasto (17% osób agresywnych, 15% nieagresywnych).

Najliczniejszą grupę badaną stanowiły osoby skazane na dłużej niż 3 lata (41% osadzonych za czyny agresywne) i krócej niż 2 lata (27% osób skazanych za przestępstwa nieagresywne). Najmniej zbadano skazanych na krócej niż pół roku (3% agresorów i 10% nieagresywnych).

Pod względem ilości kar badane grupy zdecydowanie się różniły. W przypadku osób skazanych za przestępstwa z użyciem przemocy 59% było wielokrotnie skazanych, a w przypadku innych przestępstw 58% stanowiły osoby skazane jednokrotnie.

Wśród badanych osadzeni za czyny agresywne dopuszczali się rozbojów (45%), przemocy (42%), bójek i pobić (13%), zabójstw (9%) i gwałtów (3%). W przypadku osób nieagresywnych najczęściej dokonywano kradzieży (48%), przestępstw drogowych (25%), włamań (23%), oszustw (21%).

4. ANALIZA WYNIKÓW

Porównując dwie grupy badanych z uwagi na zmienną, jaką jest poczucie kontroli, różnica występująca między poszczególnymi grupami nie jest istotna statystycznie (tab. 2), co świadczy o tym, iż charakteryzują się one zewnętrznym poczuciem kontroli. Nie ma znaczenia, jakiego przestępstwa dopuści się skazany, gdyż sama sytuacja aresztowania i osadzenie w zakładzie karnym powoduje, że większe znaczenie przypisują oni czynnikom środowiskowym niż swoim umiejętnościom.

Tabela 2. Porównanie dwóch grup z uwagi na zmienne: poczucie kontroli, poczucie przypadkowości zdarzeń, poczucie braku kontroli nad zdarzeniami, poczucie własnej sprawczości

Zmienna	Skazani za czyny agresywne (<i>N</i> = 69)		Skazani za czyny nieagresywne (<i>N</i> = 71)		t-Studenta	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>t</i>	<i>p</i>
Poczucie kontroli	10,28	3,24	10,13	3,59	0,26	0,798
Poczucie przypadkowości zdarzeń	1,23	1,03	1,34	1,21	0,58	0,577
Poczucie braku kontroli nad zdarzeniami	2,28	1,19	2,42	1,09	-0,76	0,446
Poczucie braku własnej sprawczości	1,61	0,88	1,34	0,74	1,98	0,050

Źródło: badania własne.

Chociaż porównywane grupy są podobne pod względem nasilenia poczucia kontroli, kolejnym krokiem było poszukiwanie związku między poczuciem kontroli a psychospołecznym funkcjonowaniem badanych w metodzie KPO. Okazało się, że istnieje dodatnia korelacja na poziomie istotności 0,05 między poczuciem kontroli a symptomami psychicznymi towarzyszącymi osobom skazanym za czyny agresywne. Należą do nich: okresy panicznego strachu ($\rho = 0,27$), przekonanie, że ludzie o badanym mówią ($\rho = 0,29$), poczucie bycia śledzonym ($\rho = 0,33$), poczucie bycia obserwowanym ($\rho = 0,35$). Oznacza to, że wraz z zewnętrznym poczuciem kontroli występują powyższe objawy.

Wyniki przeprowadzonej analizy wskazują, że u osadzonych nieagresywnych występują istotne związki między poczuciem kontroli a spostrzeganiem osiągniętych sukcesów rodzinnych, zawodowych, koleżeńskich.

Stwierdza się, że im wyższa jest zewnętrzność tym skazańcy osiągają mniej sukcesów ($\rho = -0,25$).

U osadzonych za czyny agresywne poczucie kontroli dodatnio koreluje z korzystaniem ze schronisk dla bezdomnych ($\rho = 0,26$) oraz z bezpłatnych jadłodajni ($\rho = 0,28$).

W przypadku skazanych nieagresywnych poczucie kontroli współwystępuje istotnie ze spostrzeganym wsparciem otoczenia ze strony zakładu karnego ($\rho = 0,26$).

4.1. Poczucie przypadkowości zdarzeń u skazanych za przestępstwa z użyciem przemocy

Na podstawie porównania grup testem istotności różnic należy stwierdzić, że pod względem nasilenia poczucia przypadkowości zdarzeń badane grupy są podobne ($p > 0,05$) (tab. 2). Uzyskane wyniki pokazują, że skazani za czyny agresywne i nieagresywne uzyskali podobny wynik w wymiarze przypadkowości zdarzeń.

Zauważalna jest dodatnia korelacja między poczuciem przypadkowości zdarzeń a zaburzeniami somatycznymi i psychicznymi na poziomie istotności 0,05 z następującymi objawami: poczucie bycia obserwowanym ($\rho = 0,26$), poczucie bycia śledzonym ($\rho = 0,29$), słyszenie dziwnych dźwięków ($\rho = 0,27$). Objawy te mają charakter psychotyczny.

Na podstawie badań okazało się, że osoby skazane za czyny agresywne mają uczucie lęku i zagrożenia ($\rho = 0,28$) i nie wiedzą, co robić dalej ($\rho = 0,31$).

Zaobserwowano, że u skazanych za czyny agresywne występuje potrzeba wsparcia społecznego. Osoby deklarują wsparcie z następujących źródeł: ksiądz ($\rho = 0,33$), grupa AA ($\rho = 0,30$), gmina ($\rho = 0,26$), schronisko dla bezdomnych ($\rho = 0,33$). Im bardziej osadzeni odczuwają poczucie przypadkowości zdarzeń, tym większą potrzebę wsparcia deklarują.

4.2. Poczucie braku kontroli nad zdarzeniami u skazanych za czyny agresywne

Postawienie pytania badawczego, czy skazani za czyny agresywne charakteryzują się brakiem poczucia kontroli nad zdarzeniami, opisuje zjawisko, do czego osadzeni są poniekąd zobligowani. Osoby dokonujące przestępstwa same nie zgłaszają się do zakładów karnych, nie decydują również o wymiarze kary. Okazuje się, że różnica występująca między grupami jest zbyt mała, aby stwierdzić, że osoby osadzone agresywne różnią się od nieagresywnych pod względem poczucia braku kontroli nad zdarzeniami.

Zauważa się również występowanie u skazańców za czyny agresywne występowanie zmęczenia ($\rho = 0,26$) oraz bólów mięśni ($\rho = 0,27$).

4.3. Poczucie braku własnej sprawczości u skazanych za czyny agresywne

Na podstawie porównania grup testem istotności różnic należy stwierdzić, że pod względem nasilenia poczucia braku własnej sprawczości zachodzą istotne różnice między badanymi grupami ($p = 0,05$).

Uzyskany wynik uprawnia do stwierdzenia, że więźniowie agresywni charakteryzują się wyższym poziomem doświadczania braku własnej sprawczości (tab. 2). Skazani ci częściej nie mają wiary we własne umiejętności i poddają się woli społecznej.

5. DYSKUSJA

Osoby osadzone nie doświadczają poczucia własnej sprawczości, związku między własną aktywnością a konsekwencjami, jakie ona niesie. Swoje życie odbierają jako splot nieszczęśliwych wypadków (Szymanowski, 1989). Przeprowadzone badania również pokazują, że utrata możliwości decydowania i kontroli prowadzi do poczucia bezradności, zaprzestania wszelkich czynności prowadzących do odzyskania „władzy nad sobą” (Wosińska, 2004). Wyniki badań prezentujące osoby osadzone jako zniechęcone potwierdzają również, że brak pozytywnych wzmocnień, doświadczanie trudnych sytuacji przed skazaniem powoduje ich zamknięcie (Niewiadomska, 2007).

Użyteczność wyników uzyskanych w badaniu pozwala na ich praktyczne wykorzystanie. Umożliwia szersze spojrzenie na problematykę poczucia kontroli, daje obraz więźniów w trakcie odbywania kary pozbawienia wolności.

Ważnym elementem resocjalizacji w zakładzie karnym jest nauczanie więźniów podstawowych umiejętności interpersonalnych, które umożliwiłyby im funkcjonowanie w społeczeństwie. Osoby te posiadają niskie wykształcenie, często nie zdają sobie sprawy z tego, że mogłyby żyć inaczej. Im bardziej osoby potrafią kierować swoim życiem i decydować o sprawach dotyczących ich i ich bliskich, tym bardziej będą zdolne do podejmowania własnych sprawczości (Jędrzejewski, 2001). Niestety, badania pokazały, że więźniowie tych umiejętności nie posiadają.

Badania wskazały na duży udział czynników zewnętrznych, które decydują o funkcjonowaniu osób skazanych na karę pozbawienia wolności. Są to doświadczenia porażek, sytuacji, w których osadzeni nie podejmowali odpowiedzialności za swoje działania. Z drugiej strony występuje napiętnowanie ze strony środowiska, które wyklucza te osoby i odbiera im prawo do normalnego funkcjonowania. Obraz skazanych wyłaniający się z przeprowadzonych badań kształtował się w ich osobowości przez dłuższy czas (Wolska, 1999).

Osoby osadzone za czyny agresywne charakteryzują się zewnętrznym poczuciem kontroli, jednak nie udało się dotrzeć do badań, które wprowadzałyby rozróżnienie w swoich założeniach na osoby skazane za dokonanie czynów agresywnych i nieagresywnych. Z tego właśnie powodu tak istotne było podjęcie omawianej tematyki.

Poczucie przypadkowości zdarzeń wśród skazanych determinuje postawa bycia ofiarą systemu i niesprawiedliwości. Osoby osadzone, bez względu na rodzaj dokonanego przestępstwa, mają poczucie, że spotkała ich niezasłużona kara i są pokrzywdzeni. Mają również poczucie braku kontroli nad zdarzeniami. Osadzenie w więzieniu taktują jako porażkę i coś, co nie miało się zdarzyć. Założenie przyjęte w momencie dokonywania przestępstwa nie obejmuje kary (Hołyst, 2000).

Na podstawie badań można stwierdzić, że osoby skazane za czyny agresywne szczególnie charakteryzują się brakiem własnej sprawczości. Przyczyną tego jest środowisko, w których dorastali. Badania przeprowadzone na sprawcach przestępstw agresywnych, prowadzące do ujawnienia, że przemoc drogą naśladowania, identyfikowania, modelowania, staje się wartością uzewnętrzną, potwierdziły się: 70% badanych spotkało się z dopływem wzorców działań agresywnych, a 44% twierdziło, że były one zauważalne u osób znaczących. Poza tym, osoby skazane za czyny agresywne częściej przynależą do organizacji rówieśniczych (Wolska, 1999).

Poczucie kontroli ma również inne korelaty, które się z nim wiążą. Prezentacja tych czynników może ukazać specyfikę funkcjonowania osadzonych. Powtarzającym się objawem wśród więźniów jest przeświadczenie, że są oni śledzeni, obserwowani, że inni o nich mówią oraz że mają okresy panicznego strachu. Czynniki te zdecydowanie negatywnie determinują kształtowanie się ich zewnętrznego poczucia kontroli, które jest bardzo ważne przy resocjalizacji.

W trakcie badań pojawiło się jednak kilka pytań, które wymagają dalszej weryfikacji. Szczególnie interesujące wydają się analizy empiryczne, polegające na porównaniu poczucia kontroli u sprawców przestępstw agresywnych w kontekście miejsca pobytu – przebywania w warunkach izolacyjnych i wolnościowych. Słabością przeprowadzonych badań jest brak zróżnicowania poczucia kontroli u osób skazanych za czyny agresywne z uwzględnieniem zmiennej zakłócającej, jaką jest ilość odbytych kar oraz przeanalizowanie kar uprzednich. Rozróżnienie takie pozwoliłoby na rozszerzenie obrazu osadzonych za czyny agresywne.

BIBLIOGRAFIA

- Berne E. (1998). *Dzień dobry i co dalej?* Poznań: Rebis.
- Berkowitz L. (1962). *Aggression. A Social Psychological Analysis*. New York: McGraw-Hill.
- Bielska T. (2005). Reakcja funkcjonariusza policji na zachowania agresywne. [W:] M. Choynowski M. (1998). *Agresywność. Pomiar i analiza psychometryczna*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Psychologiczne.
- Buss A. (1961). *The Psychology of Aggression*. New York: Wiley.
- Choynowski M. (1998). *Agresywność. Pomiar i analiza psychometryczna*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Psychologiczne.
- Domańska-Najder K. (1984). Definicja pojęcia kontroli – przegląd zagadnień. *Przegląd Psychologiczny*, 27 (2), 405–421.
- Drwal R. Ł. (1978). *Poczucie kontroli jako wymiar osobowości – podstawy teoretyczne, techniki badawcze i wyniki badań*. Materiały do nauczania psychologii, seria 3 (t. 3, 307–337). Warszawa: PWN.
- Galdowa A. (1999). *Klasyczne i współczesne koncepcje osobowości*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Gliszczyńska X. (1990). *Skala I-E w pracy. Technika pomiaru poczucia kontroli w sytuacji pracy*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Gliszczyńska X. (1990). Konkretność i ogólność poczucia kontroli. *Przegląd Psychologiczny*, 33 (3), 597–613.
- Gurycka A. (1979). *Struktura i dynamika procesu wychowawczego. Analiza psychologiczna*. Warszawa: WSiP.
- Heitzman J. (2002). *Stres w etiologii przestępstw agresywnych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Holin C. R., Browne D., Palmer E. J. (2004). *Przestępczość wśród młodzieży*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Hołyst B. (2000). *Kryminalistyka*. Warszawa: PWN.
- Jędrzejewski M. (2001). *Subkultury a przemoc*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Kasprowicz G., Kurzyp-Wojnarska A. (1990). *Kwestionariusz do badania poczucia kontroli*. Warszawa: PTP, Wydział Psychologii Uniwersytetu Warszawskiego Laboratorium Technik Diagnostycznych im. Bohdana Zawadzkiego.
- Kosewski M. (1977). *Agresywni przestępcy*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Kozielecki J. (1980). *Koncepcje psychologiczne człowieka*. Warszawa: PIW.
- Krahe B. (2005). *Agresja*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.

- Kuć M. (2004). Indywidualizacja kary pozbawienia wolności. [W:] M. Kuć, I. Niewiadomska (red.), *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna* (s. 235–245). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Kuć M., Niewiadomska I. (red.) (2004). *Kara kryminalna. Analiza psychologiczno-prawna*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Niewiadomska I. (2007). *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Pastwa-Wojciechowska B. (2001). *Psychospołeczne uwarunkowania zachowań aspołecznych nieletnich sprawców przestępstw z użyciem agresji*. [W:] B. Urban (red.), *Dewiacje wśród młodzieży* (s. 113–120). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Rakowska J. M. (2005). *Skuteczność psychoterapii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Szewczuk W. (1985). *Słownik psychologiczny*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Sęk H. (1991). *Spoleczna psychologia kliniczna*. Warszawa: PWN.
- Szmiągalska B. (1996). Wybrane aspekty rozwoju poznawczego społeczno-emocjonalnego a poczucie kontroli u dzieci. [W:] M. Smoczyńska (red.), *Studia z psychologii rozwojowej i psycholingwistyki* (s. 79–88). Kraków: Universitas.
- Szymanowski T. (1989). *Powrót skazanych do społeczeństwa*. Warszawa: PWN.
- Wolińska J. M. (2004). *Agresywność młodzieży. Problem indywidualny i społeczny*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Wolska A. (1999). *Wybrane warunki socjalizacji zabójców*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Wosińska W. (2004). *Psychologia życia społecznego*. Gdańsk: PWN.
- Urban B. (2001). *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Urban B. (2001). Osobowościowe i społeczne predykatory zachowań przestępczych. [W:] B. Urban (red.), *Dewiacje wśród młodzieży* (s. 93–101). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

KATARZYNA BELNIAK

LOCUS OF CONTROL IN AGGRESSIVE CRIMINALS

Abstract. The main purpose of the research was to find out what type of locus of control is typical for aggressive criminals. It was assumed that aggressive criminals have external locus of control, mainly because the feeling of incident randomness is higher for aggressive criminals who also have lower sense of control of incidents and lack of sense of agency. To verify this statement, 140 jailed males were examined using the I-E Scale by J. B. Rotter and the Questionnaire of Personal Adaptation by I. Niewiadomska, M. Kalinowski, A. Majcherczyk. The examined group included 69 aggressive criminals and 71 nonaggressive ones. Results described in the article show that conditions in which the criminals were living influenced showing up external locus of control, which results in their conviction that they and their environment depend on others (Berne, 1998). Aggressive and nonaggressive criminals have similar incident randomness feeling and lack of control of incidents. The only difference is lack of self-efficacy.

Keywords: the condemned, prisoners, crime, aggression, locus of control.